

5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу» від 5 листопада 2009 р. № 1709-VI // Голос України. – 2009. – 28 листопада. – С. 4–5.

6. Тетеря С.А., Костюк Н.В. Урок-мандрівка – один з ефективних засобів науково-освітньої діяльності у Музеї кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // Електронний облік: система впорядкування інформації та реєстрації елементів нематеріальної культурної спадщини: зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф., Київ, 10–11 листопада 2016 р. / Український центр культурних досліджень; заг. ред. О.А. Буценка; упоряд. Снігірьова Л.М., відп. редактор Телеуця В.В. – К.: НАККМ, 2016. – С. 57–58

7. Тетеря С.А., Костюк Н.В. Розкриття теми кобзарства засобами музейної експозиції в Музеї кобзарства національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (каталог) // Сучасний контент. Музейна галузь. Історія, здобутки та перспективи: матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 90-річчя заснування Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського (м. Коломия, 6–8 жовтня 2016 р.) / Правопис, стилістика, літературне редагування – авторське. Наук. редактори Я. Ткачук, А. Королько. – Коломия: Вік, 2016. – С. 291–295.

8. Черемський К. Виховання сучасного слухача українського епосу: засади відновлення традиційного сприйняття / К. Черемський // Традиційна бандура: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18–19 червня 2016 р.) упоряд. К.П. Черемський. – Харків: Видавець Савчук О.О.; НМНК «Музей Івана Гончара», 2016. – С. 123–136.

9. Youtube[Офіційний сайт Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» 2015-2017]– ТРК «Альта» – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=RNi1LD-Xhg0>–репортаж про проведення культурологічної акції «Кобзарський майдан в Переяславі».

Тетеря С.А., Костюк Н.В. Современные исследования кобзарской традиции – основа реэкспозиции Музея кобзарства Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»

Статья посвящается анализу экспозиционного оформления и просветительной деятельности Музея кобзарства Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав» (НИЭЗ «Переяслав»). Затронуты вопросы основных направлений деятельности музея, которые сосредоточены на всестороннем современном освещении темы традиционной украинской культуры – кобзарства. Проанализированы новые интерактивные формы и методы культурологической и научно-просветительной работы в Музее кобзарства НИЭЗ «Переяслав».

Ключевые слова: Музей кобзарства, музейная экспозиция, исследование, декоммунизация, процессы, музейный менеджмент, интерактивные формы, культурно-просветительная работа.

Teteria S.A., Kostiuk N.V. Modern studies of kobzar tradition – the basis of the reexposition of the Museum of the kobza of the National historical and ethnographic reserve «Pereiaslav»

The article is devoted to the analysis of the expositional filling and educational activity of the Museum of Kobza of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav» (NIEZ «Pereiaslav»). The main directions of the museum's activity are analyzed, which are aimed at a comprehensive new coverage of the topic of kobzarship. Also, the introduction of new interactive forms and methods of cultural and scientific and educational work at the Museum of kobza NIEZ «Pereiaslav» was analyzed.

Key words: Museum of kobza, museum exposition, research, decommunization, processes, museum management, interactive forms, cultural and educational work.

10.02.2018 р.

УДК 069.51(477): 7.011.26

**М.В. Шкіра
Н.М. Шкіра
Л.М. Шкіра**

РІЗЬБЛЕНІ СВОЛОКИ У ТРАДИЦІЙНОМУ НАРОДНОМУ ЖИТЛІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРТЕФАКТІВ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»)

У статті досліджуються музейні артефакти із фондової колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», сволоки, що підтримували стелю у народному житлі XIX – початку XX століття і є творами народного мистецтва.

Ключові слова: Заповідник, житло, сволок, традиції, символи, різьблення.

Музейна справа є візитівкою країни, а музейні предмети – візуалізацією історичної правди будь-якого суспільства. Досліджуючи артефакти, експонуючи речі в музейних експозиціях, ми інформуємо суспільство про ступінь розвитку, культуру, традиції, світогляд, філософію та релігійні погляди, допомагаємо зрозуміти закони розвитку цивілізації та людства. Тож, у музейних колекціях особливу увагу привертають речі, що вийшли з повсякденного вжитку та не завжди зрозумілі у наш час. У добу інноваційних технологій, потужної індустріалізації та створення великих транскорпорацій, ми з зацікавленням хочемо зазирнути у минуле і зрозуміти, як у далекі часи будувалося житло за допомогою нескладних приладів та механізмів, що означали окремі конструктивні елементи, зрозуміти їх символіку та тлумачення.

Дослідник старожитностей В.В. Вечерський вказує, що «архітектура як мистецтво організації життєвого середовища людини належить до найважливіших атрибутів цивілізації. Водночас, для кожного народу його архітектура є ніби історичним паспортом, засвідчуючи вік, походження, ступінь розвитку, взаємозв'язки з іншими культурами» [2, с. 7–10]. А.Г. Данилюк зазначає: «Для селянської родини вона (хата) й справді була Всесвітом, місцем на землі, де усе рідне, звичне і незвичайне, де кожен предмет має свій, лише йому притаманний колір, запах, своє звучання, розташування. Недарма наявність власної оселі виводила людину на певну сходинку громадського визнання, означала, що вона працює, клопочеться за прихисток і достаток для своєї сім'ї... У хаті завжди було охайно, вибілено, розмальовано кольоровою глиною, оздоблено витинанками, уतिकано квітами, запашними травами. Таке ставлення до осель, зрозуміло, не могло не привернути уваги численних мандрівників. Наприклад, німецький географ Йоган Георг Коль, який подорожував Україною у 1838 році, писав: «Живуть у чисто вдержаних хатах, що до тебе всміхаються. Вони не вдовольняються тим,

Музей народного декоративно-ужиткового мистецтва Київщини

що кожної неділі миють їх, як це роблять голландці, але ще щодві неділі їх білять. Тому їх хати виглядають білі, наче свіжовибілене полотно» [3, с. 7–8].

Історично склалися традиційні форми домобудівництва, що передавалися з покоління в покоління і підтримувалися загальною думкою громади. «Народні будівничі завжди «вписували» дім в природне оточення, тому і він, і усе господарство, навіть ціле поселення, створювали єдиний ансамбль... Спадкоємність традицій, нагромаджений досвід не лише технічних прийомів, а й естетичних засад дозволяли зодчим створювати «виразне» обличчя сіл... У лісостеповій та степовій смузі хата (навіть, якщо вона була зрубна, глиновалькована, городжена і мазана глиною, складена з каменю) завжди зовні і всередині побілена. Хата вважалася повноцінним житлом тільки тоді, коли її спорудження увінчувалося традиційним оздобленням або розписом... Люди вірили, що усілякі напасті – це наслідок дій демонічних сил. Саме вони насилають бурі, град, поєнні, різні хвороби... Їм треба було протистояти, тому й вигадувалися найрізноманітніші способи» [3, с. 9–11].

«Основними оберегами житла був вогонь та червоний колір. Магічне значення приділялося розписам; різні барвисті зображення, орнаменти мали на меті так захопити увагу лихої сили, щоб відвернути її від людей... Український настінний розпис сягає своїм корінням ще в часи трипільської культури. Про це свідчать археоло-

гічні знахідки, зокрема зображення на стінах сови, барвінку, гілок з квітами, букетів» [3, с. 11–12].

Оскільки у XXI ст. у більшості цивілізованих країн житло будують за допомогою сучасних технологій та матеріалів, а традиційні методи та засоби будівництва майже вийшли з ужитку, сучасні відвідувачі з задоволенням оглядають його елементи у зібранні старожитностей Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (далі МНАП).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на даний момент не проводився детальний аналіз різьблених сволоків XVIII–XIX ст. із музейного зібрання МНАП. Ці старожитності не були предметом самостійного вивчення, відповідно аналіз художніх особливостей сволоків, різноманіття функцій та технік виготовлення, використання різних матеріалів, художніх рішень проводився лише частково. Розв'язання цієї проблеми допоможе більш комплексно осягнути використання оберегів у житлі, їх збереження та представлення в експозиції НІЕЗ «Переяслав».

Мета даного дослідження полягає у вивченні та художньому аналізі різьблених сволоків, дослідженні символів та символіки українського народного житла, зокрема балки. Матеріал стане в нагоді під час планування тематичних уроків та підготовки лекційного матеріалу, популяризації і рекламування музейних зібрань. Ґрунтовне вивчення елементів оздоблення народного житла, символів, орнаметики, декоративних засобів оформлення є

Сволок з хати чинбаря

важливим та актуальним, оскільки привертає увагу до повсякденної культури, побуту, традицій українського народу, а також популяризації музейних зібрань. Даний джерелознавчий матеріал, більшість якого виготовлена в XVIII–XIX ст., внаслідок порушення умов зберігання має пошкодження та дефекти: відколи, зрізи, потертості, забруднення, потемніння, природне старіння, втрати символів та написів, сліди, екскременти комах, почорніння, утворення плям, деформацію, пігментні плями (грибок), шашіль, плями невідомого походження тощо. Тому детальне вивчення раритетних музейних предметів, які існують в єдиному екземплярі, має виняткову наукову і культурну цінність.

Аналіз символів свідчить про їх дуалістичний характер. Прагнення мати в оселі надійного захисника зумовлювало появу на сволоці різноманітних знаків. Звичайно, найчастіше вони містили в собі відбиток повсякденного клопоту селянської родини, але інколи акумулювали основоположні засади її складного життя, виступаючи в ролі чинників вироблення світогляду, становлення особистості, ставлення до тих чи інших процесів та явищ. Багато символічних явищ уже недоступні нашому розумінню у зв'язку з фрагментарністю, неповнотою даних, і мають тенденцію до відмирання давніх народних звичаїв та вірувань [3, с. 61].

Разом зі своїми однодумцями, працівниками НІЕЗ «Переяслав», бережно збирав, оберігав, досліджував ста-

рожитності патріарх музейної справи України – Михайло Іванович Сікорський (1923–2011). У фондах Заповідника зберігається велика кількість предметів побуту, знарядь праці, виробів декоративно-прикладного мистецтва, пам'яток народної дерев'яної архітектури. На території МНАП експонується більше двох десятків жител XIX – початку XX ст. із зони Середньої Наддніпрянщини. За спогадами Лідії Сергіївни Чередніченко, завідувачки науково-дослідного сектору «Музей народного декоративно-вжиткового мистецтва Київщини», жительки м. Переяслава-Хмельницького (1947 р. н.), починаючи з 60-х рр. XX ст. музейні працівники почали переносити і будувати житла XIX – поч. XX ст. у МНАП. Джерела комплектування фондів були різноманітними: від випадкових надходжень (знищення будинків та сіл, що потрапили в зону будівництва Канівської ГЕС) до надходжень від громади і власників. Проводилися також цілеспрямовані експедиції та розшуки з плановим дослідженням жител. При будівництві перенесених жител у паспорті будівлі не фіксувалися дані про їх власників, конструктивні особливості балок, особливості декорування та символіку. Шість сволоків, що датуються часами козацтва, з 80-х років XX ст. зберігаються, як твори мистецтва, у Музеї народного декоративно-вжиткового мистецтва Київщини [6]. Виготовлялися сволоки з дуба, сосни, липи, вільхи, бука. Вивчення народного оздоблення та символіки житла сягають давнини, проте дослідження старожитностей хатніх сволоків

Сволоок з хати Мірошника

фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» проводилися лише частково. Цим займалися Г.М. Остронос та І.Г. Дунайна [5].

Символ – одна із могутніх підвалин культури. «Виокремлюють символи універсальні, специфічні, випадкові, міфологічні, первісні, традиційні, архетипні, колективні, індивідуальні, релігійні, ліричні та ін. Існують поняття: язичницька символіка, символіка віри, православна символіка і т. д. Символи і символіку тлумачать на побутовому, філософському, естетичному, психологічному, мовознавчому, містичному, культурному та інших рівнях. Розуміння символу і символіки має власну специфіку в фольклористиці та етнографії, це поняття загальнолюдське і національно специфічне, етногенетичне. Українська система символічного відображення світу належить до найдавніших і найбагатших систем культури на планеті» [4]. Архітектурні твори минувшини, зібрані у МНАП, які в наш час отримали статус пам'ятки, створювалися здебільшого для задоволення практичних потреб людей. У залежності від матеріальних здобутків господаря, задуму майстра, архітектурного стилю конкретного регіону українські хати XIX – початку XX ст. відрізняються одна від одної розмірами, кількістю кімнат, технікою будівництва. Та при будівництві будь-якої хати одним з основних конструктивних елементів її є балки («сволочки»). На них тримається стеля у хаті і скріплюються поздовжні стіни. Розміщуються вони у поперечному напрямку будівлі: у поміщицьких будинках знизу

і зверху оббиті дошками, котрі мазали глиною і білили, у селянських хатах поверх сволочків накладали дошки в розбіжку, котрі шпарували і білили, цим самим, в обох випадках, утворюючи біленьку стелю. Для міцності стелі у хаті влаштовували ще й масивний поздовжній сволок, який ніс на собі основне навантаження. Таким чином стеля трималася на 3–4 поперечних балках і одному поздовжньому, масивному сволоку через усе житло. Як правило центральний сволок робили з міцного рівного дерева, у якого не відходили гілки від стовбура, довжиною 4 і більше метрів, в діаметрі 20–40 см., яке повинно було висохнути певним чином («спокійно»).

А.І. Перепелиця у своєму дослідженні посилається на знавця запорізького козацтва Дмитра Яворницького, який подає опис куреня XVII ст.: «...Важливою деталлю конструкції куреня був сволок, завжди пишно прикрашений різьбою. На ньому викарбовувалися написи релігійного змісту, хрест, а також ім'я курінного отамана та дата побудови куреня...» [11, с. 101–104]. З духовної точки зору такий сволок був символом міцності оселі та багатства родини. Як вірили українці, у хаті втілюється весь життєвий простір і світогляд людини. Світ поділяється на три частини (земну, підземну і небесну сфери), а хата відображає ці сфери буття: стеля – небесний духовний світ (сволок, божниця у кутку); стіни, двері, вікна – земне життя; підлога, поріг, підвалини хати – межу земного і підземного світів.

Сволок з хати-шинку

При будівництві житла сволок укладали на вже готові зведені стіни будинку. Це найголовніша балка, що підтримує стелю і є не тільки опорою стелі будинку, але і символічною духовною опорою сім'ї, що живе в цьому будинку. Тому її укладанню присвячувалися особливі обряди. У заглиблення, в які опускали сволок, майбутні господарі клали гроші (для благополуччя будинку), в кутах стін закладали жертвні атрибути: у східному куті клали речі, освячені в церкві, найчастіше ладанки, а в протилежному – матеріальні (гроші і хліб, щоб будинок був не тільки захищений, але й у достатку). При будівництві житла в Середній Наддніпрянщині майстри підіймали сволок з певними ритуальними діями. Так, за спогадами Катерини Іванівни Шкіри, 1941 р. н., жительки м. Переяслава-Хмельницького Київської обл., в кінці 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. при будівництві власної оселі у заглиблення, куди опускався сволок, клали гроші, хліб як символи достатку. Підіймали сволок майстри на тканих або вишитих рушниках, що завчасно готувала господиня, обв'язуючи колоду та подаючи кінці рушників доверху. Після встановлення сволока ці рушники дарувалися майстрам за виконану роботу [7].

Сволок завжди тримали у чистоті. Перед святами його білили, підфарбовували, «чистий» сволок мили. Поверх сволока зберігали пічну лопату, лікарські рослини. Саме на сволоку принесеною зі Служби Божої в Чистий четвер свічкою викопчували хрест, а на Водо-

хреста малювали хрест крейдою. Зі сволоком були пов'язані певні обрядові дії. Так, за спогадами Оксани Миколаївни Гоярин, жительки м. Переяслава-Хмельницького Київської обл., 1967 р. н, бабуся розповідала, що під час тяжких пологів баба-повитуха давала породіллі у руки мотузку («верьовку»), яка перекидалася через сволок. Ця дія магічним чином допомагала швидше розродитися. Під час проведення обряду хрещення, перед виходом до церкви, батько тричі підіймав немовля до сволока, а вже потім передавав хрещеному батьку. Сволок ділив хату на два світи: від дверей до покуті – світ, де приймали гостей, друзів, а за сволок, тобто до печі, на піч, на дощаний піл, де відпочивала родина, росли діти, чужих людей не пускали, – то світ сім'ї [8].

Експоновані сволоки у МНАП умовно можна поділити на три категорії: білені, фарбовані і різьблені. Особливо слід виділити різьблені сволоки, що мають складні магічні символи: рослинний орнамент, дерево, хрест, сонце. Головним матеріалом на таких балках є геометричний орнамент, квіти, розети. Є кривий танок, є бігуни і безкінечник, як на писанках, є світове дерево – своєрідна модель Всесвіту й людини. Також використовується мотив «змії». Такі малюнки називають «трипільськими спіралями» або «хвилями» [4]. У багатьох народів існував культ вужа як охоронця сім'ї, дому, носія добра, миру та злагоди. Вуж також пов'язаний з культом води, вологи, плодючості землі. Другим значенням «трипільської спіралі» можна

вважати вічність життя, безперервний біг сонця [4, с. 22]. Серед найпоширеніших мотивів можна виділити ромби, хрести, овали, кола, зигзаги, трикутники, хвилясті лінії, розетки, квадрати, що за припущенням дослідників символізують космічні символи, діяльність природних сил. Несли своєю важливу символічно-знакову функцію, розповідаючи про господарів та їх життя. Особливо важливою була роль орнаменту на заклинання щасливого життя, багатства, здоров'я і захист від нечистої сили.

На нашу думку, створюючи орнамент, наші предки чітко продумували, що зв'яже небесний світ з землею і передає магічні заклинання: орнамент «в'юн» може означати воду, життя, захист і надання життєвої сили всьому, що має жити у цій оселі. Мотив ромба із крапками (як засіяне поле) – символ родючості, запліднення, народження дітей, продовження роду як основного наслідку шлюбу – фіксувався на сволоці.

«Перехрещений ромб» відносять до давніх знаків, що символізували землю, як певну територію – поле, ділянку, що може дати урожай. В цьому контексті важливі міркування О. Потєбні про генезу народної символіки. Вчений відзначає, що багато символічних образів у своїй основі мають матеріальне, економічне життя первісного суспільства і переважно пов'язані із землеобробством та мисливством. У зв'язку з цим значна група символів походить із спостережень людини над природою та власною діяльністю на її лоні. Вчений вважав, що образи, різноманітні за сукупністю своїх ознак, можуть бути тотожні за уявленням і значенням; що той самий образ може мати різні, іноді протилежні, значення, інакше кажучи, може розглядатися і застосовуватися із стількох точок зору, скільки у ньому ознак [4, с. 22]. Міфологічний образ світового дерева присутній в первісних уявленнях чи не всіх племен і народів. Світове дерево уособлює єдність усього світу, воно є «космологічною знаковою системою світоустрою» [9].

На сволоках поєдналися уявлення про час, простір, життя й смерть, організацію громади. Дерево – центр космосу, стрижень, навколо якого закручується життя, вісь всесвіту. Світове (космічне) дерево підтримує небеса, коріння його – в підземному світі, стовбур – між землею і небом, гілля занурене в космічний світ. Воно є, до того, деревом життя, пізнання, безсмертя, а також місцем перебування богів і душ померлих [1].

Заслугує на увагу і дослідження знаку хреста, який в сучасному християнстві цілком переосмислений. Первісно хрест був знаком життя: вертикаль – чоловіче, батьківське начало; горизонталь – жіноче, материнське; їхнє поєднання утворювало третю силу – синівську (сам хрест). Хрестом також позначалося сонце, небесний вогонь, світло. Цей знак відомий з прадавніх часів у багатьох народів світу [4, с. 5]. Кола, хрести різних модифікацій могли також бути символом чоловічого начала, як бажання запліднення, і вважалися сильними оберегами. Розміщували їх по центру, з зовнішнього

боку балки, прикрашаючи символами влади, добробуту.

Кожен рід в Україні здавна мав особливий знак, що свідчив про його походження від предків: це були тварини, рослини, птахи (знаки дідухів-опікунів дому) або небесні світила (місяць, сонце, зорі), зброя тощо. Лаврова гілка, лавровий вінець, відомий з часів еллінізму, – символ могутності, перемоги і миру [10, с. 354].

Відносно площини поля на сволоках використано заглиблене та опукле різьблення, рельєфне зображення, орнамент складається з символів і написів, грані нижньої частини дещо стесані, утворюють складні профілювання, які ніби заокруглюють нижню частину. На всіх досліджуваних сволоках по центру зовнішньої частини знаходиться хрест, елемент орнаменту та магічний знак, символ животворних сил (сонця, вітру), у християнській символіці – джерело життя та символ страждання, розп'яття та воскресіння Ісуса, прозваного Христом [10, с. 424].

Сволоки також мають солярні знаки – символіку, пов'язану з поклонінням сонцю і вогню. Символами сонця були не лише кола, розетки, їх комбінації, а й хрест, як символ сонця з променями [10, с. 408]. Орнаментальний мотив «розетка» має давнє походження. Він зображався у вигляді круглої стилізованої квітки або симетрично вписано у коло рослинного орнаменту [10, с. 403].

Магія плодючості полів була тісно пов'язана з магією плодючості людей. Символом засіяного поля вважають квадрат або ромб, розділений хрестом на чотири частини, в кожній із яких зображена крапка, що символізує зерно [4, с. 6]. Такий символ ми зустрічаємо на сволоці у хаті з с. Єрківці Переяслав-Хмельницького району (комплекс будівель двору бідняка). «Плетена стрічка» – орнамент у вигляді «ss», що виник у культурах Сходу, використовувався у давньо-середньовічному мистецтві [10, с. 395]. Використовується також геометричний орнамент у поєднанні різноманітних елементів – смуг, хрестиків, кілець [10, с. 389].

У центральній частині сволока хати з с. Вюнице Переяслав-Хмельницького району Київської обл. (комплекс будівель двору чинбаря) з лицевої сторони проглядаються образ голови лева (як символу влади, мужності, надійного охоронця) [10, с. 354], геральдичні фігури, «взули» у вигляді шнурів із китицями на кінцях, вив'язані вузлами різної форми, що мають певну назву та інформаційне навантаження [10, с. 301]. На багатьох досліджуваних предметах поруч із хрестом є зображення «скіпетра» – довгого жезлу, знаку верховної влади правителя, атрибуту богів, символу влади і достоїнства правителя [10, с. 407] а також пеннону – невеличкого гострокутного прапорця Середньовіччя, що носили на наконечнику списа лицарі або зброєносці у випадку, якщо вони командували певним підрозділом [10, с. 392]. На сволоках є зображення «патериці» – посоху, жезлу – ознаки вищих священнослужителів, атрибуту влади, довгої палиці, заокругленої вгорі [10, с. 391]. Використовуються знаки логотипу (словесно-складового письма), що передають ціле конкретне

слово, а також графічне скорочення, умовні скорочення часто вживаного слова або словосполучення, що використовуються лише у письмовій формі і розшифровуються під час читання [10, с. 357]. Трапляються і зображення булави – зброї ближнього бою, що складалася з короткого держака, увінчаного наверх кулястою або грушоподібної форми – знаку і символу влади [10, с. 294].

На досліджуваних артефактах використовується письмо та абрєвіатура – складноскорочене слово, утворене з початкових елементів або з перших літер словосполучення [10, с. 275]. Вживається церковнослов'янська мова з використанням надрядкових знаків та скорочень (з пропуском букв, замість яких над словом ставиться простий знак титла або знак титла з якоюсь із пропущених букв). До надрядкових знаків у церковнослов'янській мові також належить знак наголосу (гострий, важкий, полегшений, знак придишу). Ще ставиться апостроф над займенниками для розрізнення чисел і відмінків [10, с. 274]. На сволоках церковнослов'янське письмо числа позначається слов'янськими літерами під титлами [10, с. 274]. У зв'язку з пошкодженнями графічної форми знаків достеменно розшифрувати дати та встановити час створення артефактів досить складно. Тож сволоки із написами відносяться також до писемних документів, на яких зафіксована інформація за допомогою старослов'янського письма та знаків-символів.

На різьбленому сволоці, встановленому в хаті з с. В'юнище Переяслав-Хмельницького району Київської області кін. XIX ст. (двір чинбаря), старослов'янською мовою старослов'янським шрифтом з титлами зроблено напис: «Благоденствующего во Троици: Единая Бога тщиением пана Созанта Грабовского писаря полку Киевского которому миротворной Пречистой Божией Матері благословением и благословением архиереем и завискородного ясновельможного его милости пана Иоанна Мазепі Гетьмана Войска Запорожского тому ж возвше-реченному пану Грабовському і жоне ево Анне Соломоновне в премирное і Богу угодное сожительство...». На сволоці є рослинно-геометричний орнамент, по центру в колі вирізьблений чотириохкінецьний хрест, наявна велика кількість розет [18].

У хаті гончаря з с. Студеники Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. (кінець XIX ст.) на сволоці проглядається рослинно-геометричний орнамент, по центру в колі вирізьблений чотириохкінецьний хрест, розети. Частково вдалося розшифрувати напис: «К Богу высокопреподобного и Сына Единого Святыя Киево-Печерской Лавры архимандрит Тимофея Щербацкого сооружил дом сей...» [17].

З с. Єрківці Переяслав-Хмельницького району Київської області (перша половина XIX ст., двір селянина-бідняка) походить хата, на сволоці якої нанесений рослинно-геометричний орнамент, по центру в колі вирізьблені солярні знаки та символ Перуна, орнамент «сосонка» та велика кількість розет. Частково вдалося прочитати на-

пис: «Во славу Святой Троици и нашего Иисуса Истинного Духа Божии дом сей успешно ... иерея Василия Плотницкого пресвятая церкви с хрестом ...» [13].

У хаті з с. Єрківці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. (60-ті рр. XIX ст.) (садиба заможного селянина-промисловця) на сволоці вирізьблений хрест та солярні знаки [16]. У хаті мірошника з с. Сомкова Долина Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. (кін. XIX ст.) (двір мірошника) частково вдалося розшифрувати напис на сволоці: «Иисуса избавление сию Божьему инока иеромонаха принадлежащего Троици здесь дом сей рабом Божий Андрей Грабовский ...». Тут присутній різьблений рослинно-геометричний орнамент, по центру, в крузі вирізьблений хрест, велика кількість розет [14]. У хаті-шинку з с. Рудяків Бориспільського р-ну Київської обл. (90-ті рр. XIX ст.) на сволоці є різьблений рослинно-геометричний орнамент, по центру – чотириохкінецьний хрест, велика кількість розет, напис частково втрачений: «... раб Божий Инникентий Ирклиев...» [19]. У церковній сторожці з с. Рудяків Бориспільського р-ну Київської обл. (поч. XIX ст.) проглядаються напис «ИНЦИ» та християнські символи [20].

Окремо слід виділити артефакти у хаті хлібороба [15]: поздовжні та поперечні сволоки виходять назовні у формі різьбленої кінської голови. Це – дохристиянський оберіг, з яким слов'яни пов'язували вмирання та народження сонячного божества [12].

Також вдалося частково розшифрувати написи на балках, що зберігаються у Музеї народного декоративно-ужиткового мистецтва Київщини: «Вседействующих во Троици Славный Бог презре с высоты Своея устрой дом сей тщиением и иждивением Киевского мещанина Иоанна Григорьевича лета господнего 1755 в месяце сентябре»; «За Благословением Божиим во Троици построение ... совершенствие ... создан дом сей рабом Божьим Федором Ивановичем Тарапоном лета лета ... 76 .. года месяца февраля дня...»; «Благословением Божиим иноку печерском ... Богом тере создан дом сей иоанном Андреевским 1752 года 29 дня...».

Сволоки, що знаходяться на збереженні у МНАП, потребують подальшого вивчення та атрибуції. Вони є важливим матеріалом не тільки для музейників, а й для усіх, хто цікавиться історією традиційного народного житла, а також для дизайнерів, які мають можливість створювати інтер'єри сучасного житла за традиційними народними зразками, застосовуючи сучасні технології. Зберігаючи ознаки різних епох, особливості сволоків являють собою важливе джерело вивчення етнічної історії населення, його соціальної структури, естетичних поглядів та уявлень.

ПОСИЛАННЯ

1. Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М, 1978. – 107 с.
2. Вечерський В.В. Теоретичні дослідження архітектури Гетьманщини // «Сіверщина в історії України»: наукове видання. Вип. 10. – Глухів-Київ, 2017. – С. 7–10.
3. Данилюк А.Г. Українська хата. – К.: Наукова думка, 1991. – 112 с.

4. Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г., Музиченко Я., Шалак О. Українські символи. – К.: Народознавство, 1994. – 140 с.

5. Дунайна І., Остронос Г. Козацькі сволоки з колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // Матеріали науково-практичної конференції «Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII століття». – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. – С. 50–53.

6. Записано Л.М. Шкірою 20.05.2017 р. від жителя м. Переяслава-Хмельницького Лідії Сергіївни Чередніченко, 1947 р. н. (дівоче прізвище Кузьменко).

7. Записано Л.М. Шкірою 02.01.2018 р. від жителя м. Переяслава-Хмельницького Катерини Іванівни Шкіри, 1941 р. н. (дівоче прізвище Лисенко).

8. Записано Л.М. Шкірою 02.01.2018 р. від жителя м. Переяслава-Хмельницького Оксани Миколаївни Гоярин, 1967 р. н.

9. Найдено О.С. Орнамент українського народного розпису: виюти, традиція, еволюція. – К, 1989. – 162 с.

10. Овчарова О.В. та ін. Словник-довідник музейного працівника. – К.: Київ, 2013. – 464 с.

11. Перепелиця А.І. Курінь гетьманської варти в резиденції Б. Хмельницького у Чигирині (1648–1678 рр.) // «Сіверщина в історії України»: наукове видання. Вип. 10. – Глухів-Київ, 2017. – С. 101–104.

12. Рибаків Б.А. Язычество древних славян. – М.: Наука, 1982. – 406 с.

13. Фонди НІЕЗ «Переяслав», інвентарна група «ПА», № 16 (1) (бідняка).

14. Фонди НІЕЗ «Переяслав», інвентарна група «ПА», № 52 (1) (мірошника).

15. Фонди НІЕЗ «Переяслав», інвентарна група «ПА», № 64, (1) (хлібороба).

16. Фонди НІЕЗ «Переяслав», інвентарна група «ПА», № 29 (1) (промисловця).

17. Фонди НІЕЗ «Переяслав», інвентарна група «ПА», № 23 (1, 2, 3) (гончаря).

18. Фонди НІЕЗ «Переяслав», інвентарна група «ПА», № 31 (1) (чинбаря).

19. Фонди НІЕЗ «Переяслав», інвентарна група «ПА», № 19, (шинок).

20. Фонди НІЕЗ «Переяслав», інвентарна група «ПА», № 28 (3) (церковна сторожка).

Шкіра Н.В., Шкіра Н.Н., Шкіра Л.Н. Резные балки в традиционном народном жилище (за материалами артефактов Музея народной архитектуры и быта Среднего Поднепровья Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»)

В статье исследуются музейные предметы из фондовой коллекции Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав», балки, которые поддерживали потолок в народном жилище XIX – начала XX века и являются произведениями народного искусства.

Ключевые слова: Заповедник, жилище, балка, традиции, символы, резьба.

Shkira M.V., Shkira N.M., Shkira L.M. Ceiling beams in the context of the study of traditional folk dwellings of museum of folk architecture and life of middle Dniper National historical and ethnographic reserve «Pereiaslav»

The article examines rare museum items from the stock collections of the National historical and ethnographic reserve «Pereiaslav», beams supporting the ceiling in the national dwelling of the XIX – beginning of XX century and are works of folk art.

Key words: reserve, dwelling, ceiling beam, traditions, symbols, carving.

24.02.2018 р.

УДК 069.4/5(477): 2-526.62 «18»

Н.М. Ревега

ЗІБРАННЯ ІКОН ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ ХІХ СТ. У ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

Описано колекцію ікон Покрови Пресвятої Богородиці Середньої Наддніпрянщини ХІХ ст. з фондової колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», а саме ікон Покрови Пресвятої Богородиці з Переяславщини ХІХ ст. Названо особливості іконописного зібрання.

Ключові слова: ікона, Покрова Пресвятої Богородиці, Мати Божа, омофор.

Формування колекції ікон Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (1200 одиниць зберігання основного та допоміжного фондів) здійснювалось протягом усього періоду його існування. Це – результат роботи за більш ніж 50 років всього колективу під керівництвом незмінного директора музею, Героя України М.І. Сікорського [1, с. 17].

Ікона – це особливе культурно-сакральне явище, віддзеркалення душі народу, «посередник» до Господньої благодаті. Серед тисяч різних оберегів вона посідає найважливіше місце в житті людини.

У фондах НІЕЗ «Переяслав» зібрані ікони різних сюжетів та композицій. Пресвята Богородиця – один з найшановніших образів у православ'ї. Українці та інші слов'янські народи почитають Богородицю як покровительку і заступницю перед Богом. Можливо тому і збірка ікон Богородиці у фондовій колекції Заповідника найбільш чисельна [1, с. 18].

Звернемось до ікон Покрови Пресвятої Богородиці Переяславщини ХІХ ст., що знаходяться у фондах НІЕЗ «Переяслав» (5 одиниць). Вони надійшли протягом 1970–1980 рр. різними способами (закупівля, передача). Ікони мають різні інвентарні шифрові позначення: «І», «М». Це зумовлено тим, що спочатку їх записували в інвентарну групу «Мистецтво», а зі збільшенням кількості виникла необхідність виділення їх в окрему інвентарну групу «Ікони».

14 жовтня 2017 р. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» на території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини проводив свято Покрови Пресвятої Богородиці та День українського козацтва, під час якого була відкрита виставка ікон Покрови Пресвятої Богородиці Переяславщини ХІХ ст. з фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» [7]. Подаємо їх опис.

1. Ікона «Покров Пресвятої Богородиці». По центру Роман Солодкоспівець в білій фелоні, ліворуч – Святий Андрій з своїм учнем Єпіфаном, праворуч – Костянтин і Єлена в царських коронах. Вгорі на хмарах перед Ісусом Христом, що сидить, колінопреклонена Мати Божа в жов-